

Milena Lenderová

Anna Bayerová, Anna Fischer -Dücklemann: lékařky, zdraví a sexualita na přelomu 19. a 20. století¹

Abstract: *The study will compare the life and work of two women who belonged to the first generation of female physicians in Central Europe, Anna Fischer-Dückelmann and Anna Bayerová. At the turn of the 19th and 20th century both of them treated especially children and women – towards women they mediated in an intelligible form their knowledge, teach them to be familiar with their own bodies, souls and abilities. Fischer-Dückelmann was born in Austria, Bayer in Bohemian lands. They had a lot in common - they were almost the same age, both received their diplomas in Switzerland, Fischer in Zurich, where women could study at the medical faculty since the year 1864, Bayerová received her diploma in Bern. Both have contributed significantly to the popularization of medicine, and both of them were avowed by the feminist movement. Anna Fischer is considered as representative of “maternal feminism”. In some ways, however, they differed: Anna Fischer finished her study of medicine as a married woman (with material and psychological support of her husband), and the circumstances allowed her quite freely perform her profession, Anna Bayerová had to enforce everything and was never fully accepted as a doctor in the milieu of Bohemian lands.*

Key words: *Anna Bayerová – Anna Fischer-Dückelmann – physician – history of medicine – gender history*

Úvod

Cílem příspěvku bude porovnat dílo dvou žen, které patřily ke generaci prvních stře-
doevropských lékařek, Anny Fischer-Dückelmann a Anny Bayerové. Na přelomu 19.
a 20. a na počátku 20. století léčily především děti a ženy - ženám předávaly ve srozumitel-
né formě své znalosti, učily je znát jejich vlastní těla, duše a možnosti. Jedna z lékařek
byla rodem Rakušanka, druhá Češka.² Měly hodně společného - byly skoro stejného věku,
obě získaly své diplomy ve Švýcarsku, Fischer v Curychu, kde ženy na lékařské fakultě
studovaly od roku 1864,³ Bayerová v Bernu. Obě významně přispěly k popularizaci me-

1 Studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky při realizaci grantového projektu GAČR, č. 410/11/0487 - *Dějiny těla v dlouhém 19. století*.

2 Prestižní biografický slovník Laurie SCRIVENER, *A biographical dictionary of women healers*, Westport 2002, ani jednu z lékařek nezmiňuje.

3 Z Česek zde absolvovala Bohuslava Kecková v r. 1880. O studiu žen na evropských univerzitách do konce 80. let 19. století srov. rigorisní práci: Caroline SCHULTZE, *Die Ärztin m XIX Jahrhundert*,

dicíny, k oběma se přihlásil feminismus; Anna Fischer je považována za představitelku „mateřského feminismu“. V lecčems se ale lišily: zatímco Anna Fischer vystudovala medicínu už jako vdaná žena, za materiální i morální podpory svého manžela, a okolnosti jí umožnily (aniž by přitom byla ušetřena nejrůznější útoků ze strany svých mužských kolegů) profesi vcelku svobodně vykonávat, Anna Bayerová si musela vše doslova vyvzdorovat a v českém prostředí se jako lékařka nikdy naplno neuplatnila.

Anna Fischer⁴

Narodila se 5. července 1856 poblíž Linzu v Dolním Rakousku jako dcera vojenského lékaře Friedricha Dückelmana. Také oba její dědové byli lékaři. Díky otcově službě strávila dětství na rozličných místech rakouské monarchie. Otec pro ni vymohl povolení, aby mu směla asistovat při ošetřování pacientů ve vojenských nemocnicích. Ve Vídni se pak seznámila s novinářem a publicistou Arnoldem Fischerem, za kterého se v Grazu roku 1876 provdala. Přestěhovali se do Frankfurtu, kde Arnold Fischer pracoval jako redaktor *Frankfurter Tageblattu* a jeho žena publikovala zdravotně osvětové články v místním tisku. Vydala několik brožur týkajících se zdravého stravování a oblékání a sama začala vydávat periodikum *Volkswohl*.⁵ Zřejmě tehdy se rozhodla medicínu vystudovat. V Německu ani Rakousku nebylo řádné studium žen na lékařských fakultách možné, a tak se roku 1890 rodina - už s třemi dětmi - přestěhovala do Curychu, kde Anna zahájila studium. O šest let později obhájila na curyšské porodnické klinice disertaci s názvem *Die vom April 1888 bis Januar 1895 in der Zürcher Frauenklinik beobachteten Fälle von Puerperalfieber*. Svou profesní kariéru zahájila na počátku roku 1896 jako sekundářka v léčebném ústavu v Radebeulu u Drážďan, ale už v říjnu téhož roku si otevřela v Drážďanech vlastní praxi. V letech 1897 - 1914 působila jako ženská a dětská lékařka v Loschwitzu u Drážďan. Rok před první světovou válkou zakoupila pozemek na Monte Verita, kde se přidala k tamní komunitě provozující alternativní medicínu. Zemřela 7. listopadu nebo 13. prosince 1917 v Asconě.⁶

Leipzig 1889. Nově srov. Linda L. CLARK, *Women and Achievement in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge 2008, s. 216.

4 O ní srov. průkopnickou studii Paulette MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism: Dr. Anna Fischer-Dückerlmann Critiques Academic Medicine*. Canadian Bulletin of Medical History / Bulletin canadien d'histoire de la Médecine 23, 2006, s. 145 - 182. Zde i starší literatura. Studie je dostupná na: <http://www.cbmh.ca/index.php/cbmh/article/view/1293/1284>.

5 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 152.

6 Viz : <http://www.lebensreform.ch/wp/alphabetisches-register/f/fischer-duckelmann-anna>; též http://www.onb.ac.at/ariadne/vfb/bio_dueckelmann.htm. Zdroje se v určení data úmrtí Anny Fischer rozcházejí.

Do povědomí veřejnosti vstoupila svými odbornými i popularizačními spisy. Do roku 1914 jich vydala dvanáct, některé byly přeloženy do úhrnem 13 jazyků.⁷

Během roku 1898 vyšly hned tři její práce - všechny se o čtyři roky později dočkaly druhého vydání. Shodně se postavily proti paternalistické reglementaci lékařského studia žen a proti převládajícím akademickým "maskulinním" praktikám v ženském lékařství. Jednalo se o *Die Geburtshilfe vom physiatischen Standpunkt*, v níž autorka odmítla nástrojové porody prováděné šmahem na německých klinikách a poukázala na skutečnost, že porod není nemocí a proto přirozený porod nemusí nutně provázet bolest a utrpení. Následoval spis *Die heutigen Behandlungsmethoden der Frauenkrankheiten für Ärzte und Gebildete aller Stände*, kde Fischer opět upozornila na stinné stránky medikalizace a maskulinizace porodnictví a nastínila historii oboru, v němž se po staletí uplatňovaly výhradně ženy. Třetí prací byla *Entstehung, Verhütung und Heilung der Frauen-Krankheiten aller Alterstufen für Frauen und erwachsene Töchter* zaměřený na zdravotní problematiku ženských životních cyklů.

Skutečným bestsellerem se ale stala kniha *Das Geschlechtsleben des Weibes. Eine psychologisch-soziale Studie mit ärztlichen Ratschlägen*, která vyšla s barevnými ilustracemi v Berlíně roku 1900.⁸ Třebaže v ní Anna Fischer nemohla překročit dobové znalosti o ovulaci a menstruačním cyklu (nové poznatky zapracovávala postupně do dalších vydání), kniha upoutala svou otevřeností a roku 1919 dosáhla devatenáctého vydání.⁹

Nejproslulejší z prací Anny Fischer se stalo její encyklopedické dílo *Die Frau als Hausärztin*, poprvé vydané ve Stuttgartu roku 1901. V roce 1913 dosáhla tato kniha, mistrovsky ilustrovaná samotnou autorkou,¹⁰ přeložená už do několika jazyků, v Německu mili-ontého prodaného exempláře.¹¹

Cílem autorky bylo poskytnout čtenářkám praktické rady, jež by jim pomohly k udržení fyzického a mravního zdraví na "často trnité pouti životem",¹² a poradit jim, jak si vypěstovat a uchovat přirozenou krásu.

7 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 149.

8 V exempláři, který se nachází v Národní knihovně v Praze (jedná se o 15. vydání z roku 1910), je napsáno, že je kniha majetkem Karly Máchové (1853 - 1920), významné reprezentantky českého dělnického hnutí, přítelkyně rodiny T. G. Masaryka.

9 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 161.

10 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 151.

11 Isidor FISCHER (Hg.), *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte der letzten fünfzig Jahre. Erster Band*, München - Berlin 1962, s. 413; Walteer KILLY (Hg.), *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Bd. 3, München 1999, s. 329. V Österreichische National Bibliothek se nacházejí vydání *Die Frau als Hausärztin* v němčině z let 1905, 1908, 1913 a 1928; všechna vyšla ve Stuttgartu. Další vydání, přizpůsobené nacistické teorii o rasové čistotě, je z r. 1941. Práce pak znovu vyšla v r. 1950, 1951, 1958. Poslední vydání pochází z roku 1981.

12 Anna FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, Stuttgart 1911, s. V - VII. "Trnitou cestu životem" respektuje jak francouzský (Anna FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, s. V), tak český

Jak název knihy napovídá, Anna Fischer respektuje genderový konstrukt 19. století, podle něhož jsou ženy odpovědné za zdraví svých blízkých, manžela, rodiny, domácího personálu. Odpovídají však rovněž za zdraví vlastní, což bylo podle Anny Fischer důležitější. Titul vyjadřuje rovněž obsah “mateřského feminismu”, přesvědčení, že žena lékařka, tato “spirituální matka národa”, je přímo povolána k tomu, aby léčila ženy, jejichž problémům lépe porozumí.¹³ Je také předurčena k tomu, aby je vychovávala a učila: “*Místo výuky šití a pletení by se školy měly snažit seznamovat všechny dívky od 12 let, bez ohledu na jejich sociální původ, s jejich tělesným vývojem. Vyučovat by je měly lékařky, neboť ženy nejlépe porozumí ženám,*” prohlásila Anna Fischer na jiném místě.¹⁴ Dodejme ještě, že autorčiny praktické a srozumitelné podávané rady mají odpovídající teoretické zakotvení v kvalitních znalostech anatomie: v knize je objasněna stavba a funkce především ženského (mj. v těhotenství) a dětského těla.

První část knihy se týká péče o zdraví, začíná výkladem anatomie a fyziologie muže i ženy, autorka se dále zabývá stravováním, oblékáním, několik stránek věnuje udržování čistoty v domácnosti, tělesné hygieně, představám o ženské kráse, přírodním terapiím a léčivým rostlinám. Povšimla si délky života a dotkla se problematiky stáří. Poměrně otevřeným způsobem promluvila o sexualitě.¹⁵

Druhá část je zasvěcena těhotenství, porodu, péči o novorozeně a dítě do předškolního věku.

Třetí část má encyklopedický charakter: obsahuje cca 400 stran výrazů souvisejících s tělem, zdravím, životosprávou, které jsou srozumitelně vysvětleny, někdy provázeny ilustracemi.

Autorka propagovala ženskou tělovýchovu i sport: míčové hry, plavání, cyklistiku, bruslení, ba i veslování: poslední disciplínu měla, zdá se, v oblíbě především: zdůrazňuje jak blahodárnost tohoto namáhavého pohybu, tak blahodárnost pobytu na čerstvém vzduchu. Na veslařkách obdivovala - v době, která za krásnou považovala křehkou a bledou ženu - jejich bicepsy a opálenou pleť.¹⁶ Přimlouvala se za zřízení ženských veslařských oddílů.¹⁷

Připomeňme ještě, že paní Fischer byla rozhodným přívržencem fyziatrie, přírodní medicíny, nauky o přírodních léčivech a způsobu jejich využití v lékařství. Kvůli tomu

překlad (Anna BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*. Praha 1912, s. I).

13 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 147.

14 Anna FISCHER-DÜCKELMANN, *Der Geburtenrückgang: Ursachen und Bekämpfung vom Standpunkt des Weibes*, Stuttgart 1914, s. 42, 73. Cit. dle P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 146.

15 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 229an.

16 Tamtéž, s. 187 - 188; též A. FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, p. 210 - 211.

17 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s.186an.

byla odbornými lékařskými kruhy obviňována ze šarlatánství, třebaže nikdy nesáhla k terapiím, které někteří fyziatři propagovali, jako bylo pouštění žilou, nadužívání pročišťovacích prostředků či dokonce zařikávání a praktiky magie.¹⁸ Fyziatrie se do odborného lékařského diskurzu dostala už během první poloviny 19. století. Plédovala pro tělocvik, hydroterapii, léčivé rostliny atd., stavěla na alternativních léčebných postupech a zdraví chápala holisticky jako zdraví těla i ducha. Právě ve Švýcarsku oslovila hodně lékařů, v německých odborných kruzích budila spíše nedůvěru i odpor. Na půdě helvetské konfederace vznikly ústavy jako např. curyšská klinika Maximiliana Oskara Bircher-Ben-nera, sanatorium naturopata Theodora Hahna nebo kolonie Monte Verità,¹⁹ o které jsme se v souvislosti s Annou Fischer už zmínili. Švýcarská *Association suisse des médecins naturopathes* byla založena až roku 1920, tedy už po smrti paní Fischer.

Čtyři roky po prvním německém vydání vyšla práce v Paříži. Pod názvem *La femme, médecin au foyer*,²⁰ ji přeložila lékařka Louise Azéma, absolventka pařížské univerzity. Druhé francouzské vydání pochází z roku 1924,²¹ poslední, značně upravené, z roku 1949.²² Roku 1907 vyšla kniha v maďarštině, přeložená údajně první maďarskou lékařkou Vil-mou Wartha, která promovala v Curychu v roce 1879 a pak znovu na budapeštské lékařské fakultě v roce 1897.²³ O rok později vyšla kniha v USA, v Milwaukee, překladatel zůstal anonymní; před první světovou válkou spatřily světlo světa ještě překlady dánský a portugalský.²⁴

Nadšeným přívržencem přírodní medicíny byla i jedna ze dvou prvních českých lékařek, Anna Bayerová, díky které se česká verze *Die Frau als Hausärztin* dostala na pulty domácích knihkupectví v roce 1907.

18 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 145 - 182.

19 Eberhard WOLFF, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F25626.php>.

20 Anna FISCHER, *La femme, médecin du foyer. Ouvrage d'hygiène et de médecine familiale concernant particulièrement les maladies des femmes et des enfants, les accouchements et les soins à donner aux enfants*, Paris 1905.

21 Anna FISCHER, *La femme, médecin du foyer... Ouvrage d'hygiène et de médecine familiale concernant particulièrement les maladies des femmes et des enfants, les accouchements et les soins à donner aux enfants*, Weinfelder 1924.

22 Anna FISCHER, *La femme, médecin du foyer. Ouvrage d'hygiène et de médecine familiale concernant particulièrement les maladies des femmes et des enfants, les accouchements et les soins à donner aux enfants*, Paris 1949.

23 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 167.

24 Tamtéž, s. 167, 181.

Anna Bayerová:²⁵ jak těžké je léčit spoluobčany

Anna Bayerová promovala v Bernu roku 1881, tedy dvacet jedna let předtím, než se podobné cti dostalo první ženě na pražské univerzitě.²⁶ Narodila se 4. listopadu 1850 ve Vojtěchově ve východních Čechách. Protože první dívčí gymnázium bylo otevřeno v Praze až roku 1890, studovala jako privatistka na akademickém gymnáziu v Praze; maturitu zde ale složit nemohla. Odjela proto do Švýcarska, kde odmaturovala, a roku 1881, po třech letech strávených na univerzitě v Curychu, obdržela v Bernu diplom doktora medicíny, když obhájila práci s titulem *Über die Zahlenverhältnisse der roten und weißen Zellen im Blute von Neugeborenen und Säuglingen*.²⁷

Přestože zprávu o jejím úspěchu otiskly některé pražské noviny (Bayerová si dopisovala s Eliškou Krásnohorskou, která tiskla její články, nejen ony popularizující medicínu, v Ženských listech), pro lékařku nebylo v Čechách místo. Narazila na odpor jak úředních míst, tak - a hlavně - svých mužských kolegů. Jejich postoje nebyly českým specifíkem: rezistence vůči kvalifikovaným ženám, nejenom lékařkám, diktovaná „velkým strachem z žen“, byla evropským fenoménem.²⁸ Nicméně se zdá, že v českých zemích byl tento strach mimořádně silný. Po návratu ze Švýcarska, během krátkého pobytu v Praze, pokračovala Bayerová v sebevzdělání: sledovala přednášky na pražské lékařské fakultě a pak se odebrala na porodnickou kliniku do Drážďan, kde byla asistentkou profesora Franze Karla Ludwiga Wilhelma von Winckela.²⁹ Následovala Paříž,³⁰ Baden-Baden (zde byla asistentkou doktora Kellera³¹). Pokoušela se usadit v Koburku a Lipsku.³² Dne 25. října 1887 jí

25 O Anně Bayerová srov. např. Eva VYSTRČILOVÁ, *Anna Bayerová (1853-1924). Svět české lékařky na přelomu 19. a 20. století*. Diplomová práce. Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 1999, zde i další literatura.

26 O prvních českých lékařkách srov. Petr SVOBODNÝ, *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*, Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensia, Tom. XXXV, č. 1-2, 1995, s. 75-87.

27 Archiv Národního muzea, Anna Bayerová (1850 – 1924), inv. č. 355, kart. č.7.

28 L. L. CLARK, *Women and Achievement*, p. 212.

29 Archiv Národního muzea, Anna Bayerová (1850 – 1924), Inventář pozůstalosti, Praha 1974, s. 1. Jméno profesora Winckela je zde uvedeno v nesprávném tvaru « Winkler ». Jedná se o Franze Karla Ludwiga Wilhelma von Winckela, 1837 – 1911, saského královského dvorního radu, v letech 1á72 – 1883 ředitele královského *Entbildungsanstaltu* v Drážďanech, od r. 1883 ředitele královského Universitäts-Frauenklinik und der Hebammenschule v Mnichově.

30 V akademickém roce 1887/1888 figurovala mezi 114 studentkami na pařížské lékařské fakultě; Caroline Schulze ji ve své rigorosní práci ale nevykazuje jménem., ale jako "1 Autrichienne". Pro srovnání uvedme, že ve stejném roce zde studovalo 70 Rusek. Srov. C. SCHULZE, *La femme-médecin au XIXe siècle*, s. 16.

31 Nelze identifikovat: I. FISCHER (Hg.), *Biographisches Lexikon* lékaře tohoto jména, který by vyhovoval naší chronologii a působil v Baden-Badenu, nezná. Je možné, že inventář pozůstalosti A. Bayerové jeho jméno uvádí chybně.

32 Literární archiv Památníku národního písemnictví, Eliška Krásnohorská, Osobní fond, Korespondence přijatá, Bayerová Krásnohorské, Bern, 19.11. 1887.

švýcarské úřady povolily zříditi si praxi v Bernu.³³ Přes obtížné začátky³⁴ je zřejmé, že erudice a zkušenosti Anny Bayerové brzy převýšily erudici a zkušenosti některých pražských lékařů. Specializovala se na ženské a dětské nemoci, v Bernu si získala renomé zručné a empatické lékařky.

Jak úřady, tak lékaři zůstali k úsilí Bayerové usadit se v Praze nepřístupní; energická podpora ženských spolků jí nebyla k ničemu.³⁵ Na počátku roku 1892 odjela s požeňáním vídeňské vlády do Dolní Tuzly v Bosně,³⁶ okupované Rakouskem-Uherskem, kam byla, podobně jako její kolegyně Bohumila Kecková do hercegovinského Mostaru, poslána jako úřední lékařka.³⁷ Ošetřovala muslimky, pak se vrátila do Švýcarska. Zde řídila kliniku, v níž se léčily tuberkulózní dívky, a pracovala jako asistentka v sanatoriu ve Valmont-sur-Territet. Dva roky strávila v Anglii, kde se zajímala o léčení alkoholiček.³⁸ Roku 1909 se vrátila do Prahy.

V habsburské monarchii se od posledního desetiletí 19. století nechuť k ženám-lékařkám poněkud zmírnila. Když roku 1895 Eduard Albert, profesor vídeňské univerzity, odmítl ve své brožuře *Die Frauen und das Studium der Medizin* ženské studium jako takové, vyvolal silně odmítavou reakci jak doma, tak v zahraničí.³⁹ Krátce na to, 19. března 1896, byl vydán výnos rakouského ministra kultu a vyučování o nostrifikaci lékařských titulů nabytých ženami v cizině.⁴⁰

33 LA PNP, Eliška Krásnohorská, Osobní fond, Korespondence přijatá, Bayerová Krásnohorské, Bern, 19. 11. 1887.

34 LA PNP, Eliška Krásnohorská, Osobní fond, Korespondence přijatá, Bayerová Krásnohorské, Bern, 19. 11. 1887.

35 *Ženské listy* 17, č. 6, 1889, s. 109 – 17; *Ženské listy* 17, č. 12, 1889, s. 229 – 231.

36 LA PNP, Eliška Krásnohorská, Osobní fond, Korespondence přijatá, Bayerová Krásnohorské, Dolní Tuzla, 13. 1. 1892. O Bayerové a Keckové v Bosně, srov. Ctibor NEČAS, *Mezi muslimkami*, Brno 1992.

37 Tuto skutečnost reflektuje ve své práci Caroline Schulze, třebaže ani v tomto případě jméno Bayerové nezmiňuje: „*Une demoiselle de Prague qui a pris à Zurich le titre de docteur en médecin a demandé au ministre de l'instruction publique la reconnaissance de son diplôme et l'autorisation d'être admise aux examens de la Faculté de Vienne. Le ministre n'a pas donné de suite à sa demande, alléguant que l'exercice de la médecine n'est pas accordé aux femmes en Autriche. En regard de ce fait nous pouvons citer l'article inséré dans le Womens Medical Tribune du mois d'août 1888; relatant que plusieurs Américaines ayant fait des études chirurgicales dans leur pays, furent invitées à quatre reprises par le professeur Billroth de Vienne à assister à sa clinique et à ses opérations. [...] Ce chirurgien éminent était, il y a quelques années, au nombre des opposant à l'admission des femmes au collèges médicaux. La fait d'avoir invité les Américaines à assister à sa clinique causa un véritable émoi à Vienne, et tous les journaux en parlerent.*” C. SCHULZE, *La femme-médecin au XIXe siècle*, s. 73.

38 Archiv Národního muzea, Anna Bayerová (1850 – 1924), Inventář pozůstalosti, Praha 1974, s. 1.

39 Např. E. VLASÁK, *Ženská otázka v lékařství*, *Rozhledy* 5, 1895, s. 226-231. Srov. též P. SVOBODNÝ, *Lékařky v českých zemích*, s. 76 – 77.

40 P. SVOBODNÝ, *Lékařky v českých zemích*, s. 76.

Nicméně o přetrvávající nechuti lékařů k ženským kolegyním svědčí i skutečnost, že ani původnímu spisu Anny Fischer,⁴¹ ani jeho českému překladu nevěnoval *Časopis lékařů českých* byť minimální pozornost. Pro Bayerovou se výnosem z roku 1896 celkem nic nezměnilo. Nostrifikaci nikdy nezískala. Čeští lékaři ji mezi sebe nepřijali. Roku 1912, kdy neúspěchem skončil její pokus získat místo v sanatoriu pro tuberkulózní pacienty, zvaném Albertinum, v Žamberku⁴² (neslo jméno onoho bojovníka proti vzdělaným ženám, Eduarda Alberta, který se v Žamberku narodil), Bayerová rezignovala. Vyučovala na dívčích školách a věnovala hodně času osvětovým akcím. Inspirována švýcarským příkladem, angažovala se ve filantropii, v boji proti alkoholismu, vystupovala proti reglementaci prostituce. Propagovala mateřské školy, odborné vzdělání ošetřovatelek, kremaci jako racionální a hygienický způsob pohřbívání.

Po vypuknutí války bylo zapotřebí každé lékařské síly, a proto si úřady vzpomněly i na Annu Bayerovou. Ve svých 61 letech se mohla poprvé v životě uplatnit na domácí půdě jako lékařka. Stala se asistentkou MUDr. Jana Masáka v lazaretu umístěném v žižkovském Sokole. Dalším působištěm Anny Bayerové byl ústav pro choromyslné v Bohnicích, kde se v listopadu 1914 dočasně uvolnilo lékařské místo. Zde lékařka zůstala do března 1915.

Od listopadu 1915 se Anna Bayerová trvale věnovala práci školní lékařky na pokračovacích živnostenských školách a tato práce ji těšila. Zemřela 25 ledna 1924 v Praze.

Do české medicíny přinesla koncepty, které si osvojila v zahraničí, především nové trendy v péči o kojence, v gynekologii, propagovala vegetariánství, vodoléčitelství, aeroterapii, moderní turistiku (popularizovala Švýcarsko jako ráj moderní turistiky a současně modelovou zemí moderní dobročinnosti). Své názory šířila na veřejných přednáškách, publikační a překladatelskou činností; dopisovala si s českými feministkami.⁴³

Třebaže v její písemné pozůstalosti se nepodařilo doklady o kontaktech s Annou Fischer najít, je nepochybné, že se obě ženy znaly. Nejspíše z Drážďan či Bernu - ostatně žen-lékařek bylo v Evropě pár desítek a ve střední Evropě ještě méně. Práci Anny Fischer Bayerová přeložila a upravila pro české prostředí (další vydání pocházejí z let 1912 a 1924).⁴⁴ Snad bude zajímavé pokusit se najít rozdíly mezi názory obou žen, které jsou při porovnání originálu a překladu patrné.

41 V Německu vyvolal negativní reakci, srov. P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminismus*, s. 147.

42 LA PNP, Eliška Krásnohorská, Osobní fond, Korespondence přijatá, Bayerová Krásnohorské, Praha, 26. 1. 1912.

43 Hlavně s Eliškou Krásnohorskou, srov. LA PNP, Eliška Krásnohorská, Osobní fond, Korespondence přijatá; je zde 50 dopisů od Anny Bayerové.

44 Byť první dvě vydání českého překladu vyšla v časech zjitřené nacionální komunikace, Bayerová tam nepropašovala nic z národní argumentace.

Anna Fischer a Anna Bayerová: analogie a rozdíly

Pro komparaci jsme využili stuttgartského vydání práce Anny Fischer *Die Frau als Hausärztin* z roku 1911⁴⁵ a překladu Anny Bayerové *Žena lékařkou* z roku 1912.

Obě lékařky sledovaly stejné cíle: výchovu ženy, výchovu pacientky a osvětu čtenářky. Většina pokynů, rad varování či doporučení, nacházejících se v německé i české verzi, je obdobná - není divu, v případě českého vydání se mělo koneckonců jednat o překlad. V Rakousku bylo autorské právo ošetřeno už patentem z 19. října 1846, který se vztahoval i na „*právoplatně vydané překlady děl cizích*“⁴⁶, nicméně překladatelé - a to nejen populárně naučných prací - si počínali poměrně volně. Není tedy divu, že při porovnání originálu díla Anny Fischer a překladu českého najdeme některé rozdíly, což neplatí jen pro český překlad práce: většina z překladů *Frau als Hausärztin* se od originálu liší.⁴⁷ francouzský překlad z roku 1949 je dokonce zcela přizpůsoben francouzské realitě 40. let 20. století, a to včetně obrazové přílohy.

Česká verze je na první pohled méně rozsáhlá - zatímco německé vydání z roku 1911 má 971 stran, 485 ilustrací v textu a 38 barevných příloh, druhé české z roku 1912 jen 613 stran. Ilustrace jsou převzaty z německého originálu; jejich počet je zde opatrně definován jako „několik set vyobrazení“ (je jich na tři stovky), barevných příloh je 23; ve srovnání s originálem tedy o poznání méně; navíc nejsou vždy stejně (a logicky) umístěny. Třebaže podobnou diskrepanci objevíme i v případě prvních dvou francouzských vydání, není vyloučeno, že menší počet obrázků v českém převodu Anny Bayerové byl diktován ohledem na méně rozsáhlý knižní trh a na méně majetnou českou čtenářskou obec. Ani ve sledu kapitol nerespektovala Bayerová plně originál. Kompaktní partie týkající se léčivých rostlin s ilustracemi Anny Fischer je v překladu opomenuta.

Obě lékařky horovaly pro zdravou výživu (stránky týkající se stravování jsou takřka identické, překlad je o něco stručnější), obě byly rozhodnými odpůrkyněmi alkoholu. Pod heslem „Alkohol zabíjí“ usilovaly především o spásu manželek a dětí alkoholiků, kterým poskytovaly praktické rady; obě nabízejí také informace o institucích, které se bojem proti alkoholismu zabývaly.⁴⁸ Boj proti alkoholu, jenž byl považován za prvořadého nepřitele zdraví národa, byl ostatně v celé Evropě od 80. let 19. století na programu lékařské vědy, pedagogiky, osvěty i feminismu. Zdravý životní styl předpokládal také hygienu příbytku,

45 Anna FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*. Stuttgart 1911; Anna BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, Praha 1912.

46 Ottova encyklopedie obecných vědomostí, díl 2, s. 108, verze na CD.

47 P. MEYER, *Physiatrie and German Maternal Feminism*, s. 167.

48 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 115 - 116; A. BAYEROVA, *Žena lékařkou*, s. 88 - 89. Dtto ve francouzském vydání, A. FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, p. 128.

pravidelné větrání, pobyt na čerstvém vzduchu, včetně „braní“ vzdušné a slunečné lázně a - podle autorky i překladatelky - také vegetariánství.⁴⁹

Stejně jako v originálu, i v překladu jsou velmi kvalitně zpracovány kapitoly týkající se těhotenství, porodu, péče o novorozence a kojence - ne nadarmo se obě lékařky věnovaly porodnictví a pediatrii. Je nesporné, že jak reflexe těhotenství, tak podrobné rady, jak zacházet s dítětem, byly ovlivněny také osobní zkušenosti Anny Fischer coby matky. Odtud pramenil i další podstatný rys „mateřského feminizmu“: přesvědčení, že ženu-matku nejlépe pochopí lékařka-matka.⁵⁰ Mateřství Anny Fischer tak bylo argumentem s oblibou uváděným v předmluvách k jejím publikacím.⁵¹ Kapitoly originálu týkající se péče o dítě jsou opět rozsáhlejší ve srovnání s překladem. Bylo by ale zjednodušením vysvětlovat tuto skutečnost absencí mateřské zkušenosti v případě Bayerové.

Obě lékařky vyznávají názor, že zdraví společnosti, zdraví národa a jeho dětské populace závisí na zdraví matky. Obě ale odmítaly uzavírání manželství za každou cenu, zavrhly manželství jako jediný způsob ekonomického zajištění ženy.⁵² Hlavně ženy, které nebyly úplně zdravé, se vdávat neměly. Bayerová říká: „*Jest nás ženských všude příliš mnoho, všechny vdáti se nemůžeme, nechme to tedy zdravým, statným, tělesně schopným.*“⁵³

Hysterie, vnímaná jako konstitutivní prvek feminity už od 18. století, nenašla ani v jednom zkoumaném díle místo, stejně jako názor o nestálosti ženské povahy. Naopak: morálka žen je, podle obou lékařek, pevnější než u mužů, kteří jsou považováni za mravně vratké bytosti. Přes označení „silné pohlaví“ jsou údajně muži těmi slabšími,⁵⁴ pokud se vůle a odpovědnosti týče. Proto právě žena má na svého manžela dohlížet, usilovat, aby nepropadl „zhoubné vášni - pod tento pojem se vešla jak sexualita, tak sklon k pití či jiným „nárůživostem“. Obecně respektovanou „dvojí morálku“, jinou pro ženy a jinou pro muže, autorky zavrhly⁵⁵ - i muž má před manželstvím zachovat pohlavní čistotu, aby si uchoval plnou mužnou sílu a dokázal zplodit kvalitní potomstvo.⁵⁶ Pokud se neumí opakovat před svatbou, pak by se neměl ženit.⁵⁷

49 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 130; A. BAYEROVA, *Žena lékařkou*, s. 98.

50 P. MEYER, *Physiatrie and Maternal feminismus*, s. 147.

51 P. MEYER, *Physiatrie and Maternal feminismus*, s. 149 - 150.

52 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 239; A. BAYEROVA, *Žena lékařkou*, s. 172.

53 A. BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, s. 485.

54 A. BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, s. 166, 168 - 169.

55 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 233 an., A. BAYEROVA, *Žena lékařkou*, s. 168 an., též A. FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, s. 267.

56 A. BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, s. 172-173, 170.

57 A. FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, s. 270.

Obě autorky jsou zajedno, že účelem ženského oděvu je tělo chránit, nikoli mu ubližovat. Odmítají korzet, poukazují na jeho škodlivé důsledky, odmítají obrovské a těžké klobouky i kruhové podvazky. Propagují tělocvik, který posílí svaly a nahradí zpevňovací efekt korzetu, plédují pro „reformní oděv“ hledající inspiraci v antice, případně v empirové *chemise*. Reformní oděv Anna Fischer sama navrhovala, konstruovala střihy a buď ho i sama nosila, či se v něm aspoň dala vyfotografovat. Bayerová dávala najevo nechut k ženské „zdobnosti“ jednoduchou úpravou účesu.

Bayerová se příliš nezabývá nahým tělem (třebaže se jeho vyobrazení nevyhýbá), které autorka originálu považuje za naprosto přirozené: nahota podle ní splňuje požadavek volnosti těla. Nahotu, která nemá nikoho pohoršovat - jde jen o stav, jemuž civilizace odvykla, hájí.⁵⁸ Stejně svobodně se Fischer vyjadřuje o otázkách sexuality, a to nejen ve své *Frau*, ale také, a především, v *Geschlechtsleben*. Právě v partiích týkajících se pohlavního života a antikoncepce najdeme mezi originálem a překladem nejvíc rozdílů. Celých čtyřicet stran, které Anna Fischer věnovala pohlavnímu životu, zredukovala Bayerová na osmnáct. Přesto byla (či možná nakladatel Vilímek) méně pruderní, než nakladatel francouzský: v německé⁵⁹ i české⁶⁰ verzi je názorná kresba u výkladu anatomie pohlavních orgánů muže i ženy; ve francouzské verzi zůstala jen bílá plocha, popisek a text: „*Tato ilustrace byla ryze technického rázu, laiky, na rozdíl od lékařů, by nezajímala.*“⁶¹

Obě lékařky, ovlivněné neomalthusiánstvím, se vyslovují pro plánované rodičovství, ale Fischer, stejně jako např. francouzská lékařka Madeleine Pelletier (1874 – 1939),⁶² se vyslovuje jednoznačně pro využití také ženské antikoncepce. Přináší stručný historický nástin antikoncepce a vyobrazení a návod k použití ženských bariérových antikoncepčních prostředků.⁶³ Tato pasáž v českém překladu schází; Bayerová jako vhodný kontracetivní prostředek zmiňuje jen manželskou zdrženlivost,⁶⁴ za kterou je odpovědná žena, neboť muž je podle ní lehkomyšlný, propadne „své rozkošnické vášni“, žena ale myslí na důsledky pohlavního aktu, na těhotenství.⁶⁵ V zájmu plánovaného rodičovství a uchování vzájemné přitažlivosti partnerů by v manželství neměl být pohlavní život příliš intenzivní: autorky se přimlouvají za styk jednou až dvakrát za měsíc. Dodržení této přísné

58 A. FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, Préface, s. V – VIII.

59 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 226 - 227.

60 A. BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, s. 162 - 163..

61 „*Cette gravure est d'ordre purement technique et intéressera moins le profane que le médecin. Aussi nous sommes-nous abstenus de la reproduire ici.*“ A. FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, s. 259.

62 L. L. CLARK, *Women and Achievement*, p. 220.

63 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 256 - 260.

64 A. BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, s. 172 - 173.

65 A. BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, s. 168, podrobněji A. FISCHER, *La femme, médecin du foyer*, s. 267-268.

zásady necht' usnadní oddělené ložnice či alespoň samostatná lůžka. Zdrženlivost je pojem, který je blízký oběma lékařkám,⁶⁶ byť Fischer přiznává ženám právo na orgasmus.⁶⁷

Zjevnou opatrnost Bayerové není možné vysvětlovat jen relativně prudérním českým prostředím. Vedlo ji k ní jistě chování jejího odborného okolí, nepřátelského vůči ženě-lékařce, která navíc neměla ani českou maturitu, ani neabsolvovala českou univerzitu. Její opatrnost měla patrně i subjektivní příčiny. Na rozdíl od Fischer-Dückelmannové se nikdy neprovdala, její představy o manželství byly nutně jen teoretické, navíc zůstala po celý život rozhodným přívržencem celibátu nejen lékařek, ale i učitelek,⁶⁸ jenž jim měl umožnit se cele věnovat své odpovědné kvalifikované profesi. V tomto postoji se zcela rozcházel s mladou generací českých feministek.

Závěr

Třebaže k vyslovení obecně platných závěrů by bylo třeba porovnat originál a verze všech tří českých překladů, snad je možné nabídnout alespoň některé teze. Název knihy, která obsahuje srozumitelný výklad o zdraví, manželství, početí, průběhu těhotenství a porodu, zdůrazňuje skutečnost, že ženy pronikly do povolání, donedávna vyhrazeného jen mužům, a současně naznačuje, že lékařka ženským problémům rozumí lépe než její mužský kolega.

V náhledu na sexuální morálku je překladatelka ve srovnání s autorkou originálu konzervativnější, manželství ale obě považují za jediný možný rámec sexuality.⁶⁹ Žena se už podle nich nemusí za každou cenu „prodat“ na manželském trhu, dokáže se uživit sama. Pokud se provdá (a autorky nezastírají, že je to žádoucí především ze zdravotních ohledů), pak necht' muže „vychovávat“ svou zdrženlivostí a cudností.⁷⁰ Je pravděpodobné, že obě lékařky znaly německou liberální publicistiku, v níž teze o pudovosti mužské povahy

66 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s. 233an.

67 A. FISCHER-DÜCKELMANN, *Die Frau als Hausärztin*, s.229an.; též Anna FISCHER, *Das Geschlechtsleben des Weibes. Eine psychologisch-soziale Studie mit ärztlichen Ratschlägen*, Berlin 1910, s. 52 an.

68 LA PNP, Eliška Krásnohorská, Osobní fond, Korespondence přijatá, Bayerová Krásnohorské, Praha, 11. 4. 1912 aj.

69 A. BAYEROVÁ, *Žena lékařkou*, s. 168 – 169.

70 Srov. např. shodný náhled italského lékaře a antropologa Paola Mantegazzy: „Běda ženě, která v jistých věcech ukazuje více znalosti nežli muž! Muž chce být učitelem a nikoli žákem své družky.“ Paolo MANTEGAZZA, *Physiologie lásky*, Praha 1891, s. 309; nebo „Muže naproti tomu může se velmi snadno zmocniti odpor k ženě, která – jakkoli teprve na jeho podnět – zabývá se technikou pohlavního života způsobem, který jeho přirozený cit pocítuje jakožto v rozporu jsoucí s bezprostředností, panenstvím a čistotou, jež každý muž od své manželky žádá a očekává.“ Seved RIBBING, *Manželství a život pohlavní. Kniha pro snoubence a manžele*, Praha 1923, s. 94–95.

hrála stejně důležitou roli jako představa mužské moudrosti,⁷¹ nicméně staletím utvrzený konstrukt ženy coby nerozumného a mravně nepevného tvora se v jejich pojetí radikálně mění: povinností rozumných žen je působit na nerozumné muže, odvrátit je od nemravného života.

Cíl Anny Fischer a Anny Bayerové byl stejný: výchova ženské veřejnosti. V době viktoriánské pruderie učily ženy znát své tělo, starat se o něj, najít k němu pozitivní vztah. Na rozdíl od anatomů a fyziologů, pro které bylo materiálem, konstruktem, jenž vyšel z maskulinního diskursu, aby byl studován, analyzován, manipulován, operován, případně pitván, disponovaly ženy lékařky autentickým zážitkem ženského těla z masa a kostí. Tělo pro ně bylo místem prožitku, o který se dokázaly, za využití prostředků lékařského jazyka, podělit se svými čtenářkami.⁷²

Obě se snažily vytvořit nový model lékaře, který je důvěrníkem svého pacienta, jeho partnerem, a přitom zůstává odborníkem. Jeho úkolem není jen léčit, ale vést k poznání a pomáhat při uchování zdraví. Aby toto poslání mohlo být naplněno, je třeba osvěty: přednášek, publicistiky, začlenění zdravotní a sexuální problematiky do výuky na základních a středních školách. Lékař je poradcem, důvěrníkem, přítelem - takové je jeho poslání podle paní Fischer a slečny Bayerové. Opakované vydávání knihy Anny Fischer a jejího českého překladu dokládá difusi popularizované medicíny v Evropě.

71 Gisela BOCKOVÁ, *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, Praha 2007, s. 115 - 116.

72 Alain CORBIN - Jean-Jacques COURTINE - Georges VIGARELLO, *Histoire du corps*. I, II., Paris 2005, s. 7.

Summary

Anna Bayerová, Anna Fischer-Dückelmann: Physicians, Health and Sexuality in the 19th and 20th Century

The study is focused on the life and work of two women who belonged to the first generation of Central European female physicians, native Austrians Anna Fischer-Dückelmann (1856 - 1917), a representative of the so-called maternal feminism, and the Czech physician Anna Bayerová (1850-1924). At the turn of the 19th and 20th century they practiced primarily in medical treatment of women and children and paid attention to the medical education of women.

Anna Fischer published several scientific publications, the most important was especially *Die Frau als Hausärztin*, printed for the first time in the year 1901. This publication gained great popularity and was later published in several editions in many other countries. Anna Bayerová translated this book into Czech language and published in Prague under

the name *Žena lékařkou* in 1907, and again in 1912 and 1924.

Name of the book highlights the fact that women have penetrated into the medical profession, recently reserved only for men, and that female physician could understand to the problems of female organism better than her male colleague. Goal of the two doctors was the same: education of the public women. Both were trying to create a new model of a doctor who is a confidant to his patient, almost as his partner, and despite of it still remaining a professional. Re-published editions of the Anna Fischers book and its Czech translation demonstrates the diffusion of popularization of medicine in Europe.